

*Мул С. А., кандидат психологічних наук, заступник
директора департаменту аналізу та оцінки інформації
– начальник управління адміністративного провадження
Адміністрації Державної прикордонної служби України (м. Київ)*

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРА ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ

У статті розкриваються диференційні характеристики професійної діяльності офіцера-прикордонника. Виділяється аспект різниці між правоохоронною і військовою компонентами професійної діяльності офіцера-прикордонника.

Ключові слова: офіцер-прикордонник, диференційні характеристики професійна діяльність.

В статті розкриваються дифференциальные характеристики профессиональной деятельности офицера-пограничника. Выделяется аспект разницы между правоохранительной и военной компонентами профессиональной деятельности офицера-пограничника.

Ключевые слова: офицер-пограничник, дифференциальные характеристики, профессиональная деятельность.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Наше покоління стало свідком і учасником суспільно-політичних змін у військовій, політичній, економічній, психологічній, соціальних сферах життя держав. Так, події, що відбувались у Автономній Республіці Крим протягом 2014 року, бойові зіткнення на Сході України вплинули на змістовну-особистісну переоцінку цінностей свого «Я», змусили і об'єднали масову свідомість офіцерського корпусу Збройних сил України діяти в єдиному психологічному просторі сьогоденного буття.

Водночас, нова воєнно-політична ситуація світу характеризується зростанням непримиренності політичних, економічних, національних, релігійних та інших інтересів до такого стану речей у світі. Події в Україні останніх років свідчать, що світ і наша держава, зокрема, виявилися недостатньо підготовленими до врегулювання локальних конфліктів, а також до протидії актам супротиву. Цей тривожний симптом потребує всебічного осмислення, особливо у світлі трагічних подій, пов'язаних із загибеллю військовослужбовців України, на жаль і прикордонників.

Метою статті є розкриття диференційних характеристик професійної діяльності офіцерів прикордонної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової психологічної літератури свідчить, що дослідження окремих психологічних питань оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників здійснювались в роботах В. В. Девятка (1991), Л. М. Уварова (1995), Є. М. Потапчука (2000) В. В. Журавльова (2001), В. Г. Кохана, Ю. М. Гурянова (2003),

А. П. Журавля (2006), В. О. Назаренко (2009). Діяльність особистості в правоохоронних органах та військових формуваннях розкрита в роботах В. І. Осьодло, О. В. Тімченко, О. Д. Сафіна, М. І. Томчука, В. І. Барка, І. В. Платонова, В. М. Невмержицького та ін.

Виклад основного матеріалу.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» першою основною функцією Державної прикордонної служби України є охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму [5].

Забезпечення практичного виконання цієї важливої норми в охороні державного кордону покладено на офіцерів-прикордонників, які проходять службу і забезпечують охорону державного кордону на суші, річках, озерах та інших водоймах, на усій сухопутній протяжності державного кордону.

Прикордонна діяльність офіцера – це складний багатоплановий процес, пов'язаний із щоденним вирішенням проблем охорони державного кордону. Діяльність на кордоні торкається національних інтересів і суміжної країни, водночас дає змогу розв'язувати питання, які жодна з інших інституцій держави не в змозі розв'язати їх самотужки.

Офіцери-прикордонники, які проходять службу в лінійних підрозділах охорони державного кордону у складних, як правило, в особливих умовах, у непростій соціально-політичній обстановці, у різній географічній місцевості і, в принципі, у різному культурному середовищі. З психологічної

точки зору подібні умови виконання службових обов'язків характеризуються присутністю і негативним впливом на психіку людини несприятливих, дискомфортних факторів, що породжують емоційний стрес. Із цього випливає, що офіцери-прикордонники зазнають нервово-психічних розладів, психічної дезадаптації і стресових станів. Такі явища призводять до зривів у професійній діяльності, втрати або значного зниження працездатності, міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем, наркотиками, зрадам.

Одним з перспективних шляхів подолання негативних проявів психіки військовослужбовців є створення в штаті органів охорони державного кордону інституту психологів, які забезпечують високу психологічну стійкість військовослужбовців, готовність виконувати бойові завдання в будь-яких умовах обстановки кордону.

Психолог органу охорони державного кордону забезпечує і оцінює морально-психологічний стану особового складу прикордонних підрозділів; здійснює психологічну підготовку, психологічне супроводження виконання поставлених завдань охорони державного кордону.

Психологічний стан офіцерського складу військових колективів є складовою бойового потенціалу Державної прикордонної служби України в мирний та, особливо, у військовий час.

Психологічне забезпечення офіцерів прикордонних підрозділів проводиться у три етапи: підготовка до охорони державного кордону; під час охорони державного кордону; по закінченню завдань охорони державного кордону.

Психологічний аналіз завдань, що виконуються офіцерами-прикордонниками на всіх етапах охорони державного кордону вимагає індивідуального планування, окремої ретельної підготовки особового складу (військовослужбовців всіх категорій), його морально-психологічного, тилового та технічного забезпечення у відповідності із специфікою умов охорони визначеної ділянки державного кордону.

З метою надання кваліфікованої психологічної допомоги офіцерам, які її потребують, робота штатного психолога включає: ознайомлення військовослужбовців з основами здорового образу життя (суспільна та особиста гігієна, боротьба з поганими звичками, знаннями з

конфліктології та етнопсихології, особливостями перебігу психічних станів під час охорони державного кордону); пропаганда окремих заходів психологічного забезпечення професійної діяльності прикордонника; індивідуальну психотерапевтичну роботу, психологічні консультації за різноманітною тематикою; визначення чинників, які сприяють розвитку психічних розладів під час охорони державного кордону; індивідуальні співбесіди про негативний вплив на психічне здоров'я поганих звичок: куріння, спиртного; психологічне забезпечення заходів безпеки військовослужбовців під час бойової служби; навчання та мобілізація офіцерського складу до щоденного використання аутогенного тренування за методикою з використанням методичних матеріалів, плакатів, індивідуальних консультацій.

Особливо важливим є використання можливостей аутогенного тренування, що дасть змогу зняти нервову напругу, концентрувати увагу, пам'ять, мислення.

Спроможність (набута, вироблена) формувати й удосконалювати свої психологічні якості з урахуванням тиску, збройних нападів, масових заворушень на державному кордоні є однією з важливих психологічних особливостей сучасного офіцера.

Така спроможність орієнтована на підготовку психіки офіцера до дій у складних ситуаціях. Її складовими елементами виступають:

а) інтелектуально-аналітична (аналіз одиниць інформації, порівняння, співставлення, пошук взаємозв'язку структурних елементів, прийняття рішень, умовиводи тощо);

б) розвиток психічних процесів (мислення, сприймання, волі, емоцій, уяви, уявлення, моделювання передбачуваної поведінки та діяльності) удосконалення пізнавальних (когнітивних), сенсомоторних, емоційно-вольових процесів тощо;

в) формування та розвиток регуляторних здібностей, головним чином, навичок та умінь вольової саморегуляції, розвитку образної уяви, навичок та умінь самонавіювання, самонаказів, концентрації та переключення уваги;

г) емоційно-вольова складова реалізується через приборкання емоцій, нервів, залучення прихованих резервів психіки та виступає головним компонентом реалізації рішень;

д) стресостійкості особистості;

є) спрямованість особистості, формування певних морально-вольових якостей, необхідних для реалізації індивідуального потенціалу (фізичного, емоційного, розумового);

е) фізична (залучення та розвиток фізичних можливостей організму, що сприяють ефективному подоланню перешкод без їх особливих витрат).

Іншою важливою характеристикою є наявність у офіцера специфічних військово-професійних якостей.

Така характеристика спрямована на психологічну прикордонну спрямованість та підготовку особистості, основою якої виступає функціональна психологічна підготовка.

Цей вид підготовки містить у собі такі складові елементи:

а) функціональна підготовка, зміст якої заключається у тому, щоб підготувати особистість до психологічного сприймання та усвідомлення необхідності виконання своїх функціональних обов'язків та діяти у відповідності з ними;

б) нормативний, тобто сприймання норм поведінки, відповідність вчинків, слідування ним, при такому стані психіки, який не викликає певного дискомфорту (певної психічної неузгодженості, невідповідності, дисонансу).

Цільова психологічна підготовка проводиться в інтересах конкретного завдання охорони державного кордону.

Вона включає такі складові елементи:

а) мотивацію, що визначає, формує та закріплює певну мотиваційну спрямованість на ефективність досягнення поставленої мети;

б) завдання певної установки, що сприяє вірним діям та здатності офіцера до самовдосконалення при реалізації поставленої мети;

в) аналіз подій, спрямований на розвиток та вдосконалення розумових здібностей та можливостей офіцера;

г) психологічну корекцію, спрямовану на корегування дій особистості відповідно до мінливих умов ситуації та її несподіванок.

Вміння протидіяти стресу. Для боротьби зі стресом та його наслідками ефективними є техніки релаксації. Релаксація – це стан бадьорості, що характеризується зниженою психофізіологічною активністю. Найчастіше застосовують такі методи релаксації як нервово-м'язова релаксація, аутогенне тренування, медитація, контроль дихання. Самонавіювання або аутосугестія дає змогу

особистості викликати у себе відчуття, керувати процесами уваги, пам'яті, емоційними та соматичними реакціями.

Таким чином, диференційні характеристики та зміст психології готовності до професійної діяльності офіцерів-прикордонників базується на основі психологічних особливостей професійної діяльності керівної ланки лінійних прикордонних підрозділів. Психологічними особливостями прикордонної служби офіцерів-прикордонників лінійних підрозділів є: віддаленість місць дислокації підрозділу від населених пунктів; при розташуванні в населених пунктах різний за своєю специфікою етнос місцевого населення, масова побутова не облаштованість проживання офіцерських сімей, однотипність (монотонність) виконання завдань з охорони державного кордону (притаманна відділу прикордонної служби з неактивною ділянкою), у зв'язку з відбором для служби в Державній прикордонній службі України військовослужбовців-контрактників, як правило з числа місцевого населення, особистісна сформованість прикордонних підрозділів, психічна напруга між групами військового колективу, відсутність позитивної мотивації до діяльності у зв'язку з постійними ротаціями офіцерів, постійний централізований контроль за умовами діяльності й поведінкою, психологічний тиск офіцерів внутрішньої безпеки на офіцерський склад і особливо при наявності відмови у співпраці, в умовах активізації суспільно-політичної обстановки з суміжною державою, вплив на масову свідомість, заклики до зради Військовій присязі на вірність народу України, здійснення злочинів проти основ національної безпеки України.

Одним з важливих психологічних факторів, що негативно впливає на функціональний стан офіцерів, є порушення режиму сну, таке явище ще називають «прикордонний стан». Уже після однієї безсонної ночі боездатність у них швидко зменшується об'єм пам'яті, в першу чергу, короткочасної, що призводить до зменшення засвоєння інформації й ускладнює прийняття рішень у відповідні моменти. Реакція на раптово виникаючі критичні ситуації сповільнюється. Ці порушення залежать від віку, тренуваності, індивідуальної чутливості й часу, проведеного без сну.

Однією з характеристик офіцерів-прикордонників є здатність формування готовності до подолання небезпеки і

труднощів прикордонної служби, вироблення навичок витримувати будь-які нервово-психічні навантаження. З цієї метою необхідно, щоб офіцерський склад під час підготовки до служби у прикордонних підрозділах, навчаннях у військових закладах, курсах перепідготовки випробовував ряд тих труднощів, з якими зустрінеться при виконанні поставлених завдань, перебував у обстановці кордону, насиченій елементами небезпеки та ризику.

Така готовність має забезпечити офіцерський склад: теоретичними знаннями про особливості та труднощі, які виникають або можуть виникнути під час виконання поставлених завдань та механізму їх впливу на почуття, емоції, волю, свідомість і поведінку військовослужбовців та способи їх подолання; моделювання умов імовірних бойових ситуацій та створення їх стрес-факторів під час професійної підготовки, підготовка до бойових дій; формування практичних навичок та вмій подолання труднощів і стрес-факторів прикордонного бою та успішного виконання бойового завдання на кордоні; формування психічної стійкості при діях із залученням авіації, морської охорони, та використання високотехнологічних засобів збройної боротьби, формування психічної готовності до виконання конкретного бойового завдання, формування у військовослужбовців навичок і вмій саморегуляції психіки та надання психологічної допомоги.

Почуття впевненості офіцерів у досконалості та надійності своєї зброї, техніки необхідно формувати при вивченні її тактико-технічних характеристик, правил її експлуатації, бойових властивостей експлуатаційної та технічної надійності.

Досвід охорони державного кордону прикордонними підрозділами свідчить про те, що успішність виконання завдань залежить від стану психічного здоров'я й працездатності офіцерського складу, що можливо лише при систематичному вмілому проведенні цілеспрямованих заходів щодо їх збереження і відновлення. Підтримка високої працездатності підлеглих офіцерів-прикордонників є обов'язком старшого начальника. Начальник прикордонного загону (окремого контрольно-пропускного пункту (далі – ОКПП)) безпосередньо організовує всі види діяльності офіцерського складу прикордонного загону (ОКПП), свою роботу при цьому організує таким чином, щоб не допустити невинуватих втрат психологічних сил офіцерами-

прикордонниками. Аналіз ефективності застосування психологічного забезпечення професійної діяльності прикордонників вказує, що такі дії керівного складу значно підвищують ефективність працездатності офіцера.

Враховуючи специфічні умови діяльності прикордонних підрозділів та вплив особливих умов на особистість офіцера, можна стверджувати, що найефективнішим психологічним впливом на особистість офіцера-прикордонника є вплив, вибудований на реальному прогнозі подальшої служби офіцера-прикордонника, стабільність його кар'єрного просування, турбота командування про його побутові умови проживання, проходження планових медичних обстежень, відпочинок.

Сильно відбивається на психічному стані військовослужбовця характер морально-психологічної атмосфери, що створилася у військовому колективі, стиль відношень офіцерів, суспільна думка, переважаючі особисті і групові настрої і традиції.

Реакція кожного військовослужбовця на психогенний фактор обумовлена обставинами військової діяльності (розлад психічної діяльності пов'язаний з переживанням, що травмує психіку) і є індивідуальною.

Проте ступінь її у значній мірі залежить від сукупності реакції на цей фактор усього підрозділу прикордонного загону. Колективна реакція здійснює сильний вплив на дисципліну й організованість відділу прикордонної служби прикордонного загону (ОКПП).

Важливими факторами, що сприятливо діють на психіку офіцерів, є, за твердженнями військових психологів, знання тактики дій правопорушників, контрабандистів, злочинців, професійна оснащеність офіцера-керівника, об'єктивне уявлення про прикордонні інциденти, про справність наявної техніки і озброєння, впевненість у діях підлеглого особового складу.

При прикордонному інциденті (бої) на психічний стан офіцера-прикордонника впливають такі фактори як:

- а) загроза смерті або каліцтва;
- б) поранення або загибель прикордонника;
- в) вид, звуки та крики поранених підлеглих;
- г) звістка про напад на відділ прикордонної служби, прикордонний загін;

д) відсутність наказів, розпоряджень вищого штабу, невизначеність обстановки;

е) конфлікт цінностей (необхідність ризику та інстинкт самозбереження, військовий обов'язок і турбота про родину, особисті морально-етичні установки і необхідність вбивати і т.ін.);

ж) тривалий фізичний дискомфорт; з) бойова втома.

Отже, психічною основою психології готовності офіцера-прикордонника до прикордонної діяльності є самоактуалізація особистості офіцера до такої діяльності, усвідомлений ним вибір того, чим він буде займатись певний час свого життєвого шляху і такий вибір впливає на рівень психології готовності до здійснення прикордонної діяльності.

Виділені нами диференційні характеристики професійної діяльності офіцерів лінійних прикордонних підрозділів мають свій специфічний зміст в прикордонній діяльності. Специфічний зміст обумовлений «мірою» прикордонної нормативності, невизначеністю, стресогенністю умов служби, наявністю природно-діяльнісного аспекту під час охорони державного кордону.

Перехід прикордонних підрозділів від військової складової до правоохоронної охорони ділянки кордону не завершений та такий, що потребує концепційного перегляду. З огляду на те, що до недавнього часу сучасний прикордонний офіцер – це, в

першу чергу, правоохоронець, а не військовий, на сьогодні можна стверджувати, що офіцер-прикордонник лінійного підрозділу не спроможний виконувати завдання військового характеру (організувати сучасний бій: оборону, контратаку і т.ін., здійснювати пошук, ліквідацію диверсійно-розвідувальних груп противника, протидіяти великому скупченню озброєних і незброєних груп людей на державному кордоні і т.д.). Психологічно офіцер-прикордонник не готовий виконувати такі завдання, у нього не достатньо теоретичних знань, практичних навичок військової спрямованості. Направленість психологічного ракурсу самої прикордонної діяльності офіцера-прикордонника лінійного підрозділу потребує кардинальної зміни, в першу чергу збільшення військової компоненти в його діяльності.

Система підготовки офіцерів-прикордонників є такою, що не відповідає сучасним прикордонним загрозам, психологія готовності такої категорії офіцерів повинна включати в себе військово-психологічний компонент в своїй структурі і цей компонент повинен бути домінантним в діяльності офіцер-прикордонника взагалі, так як в подальшому уся інша прикордонна діяльність вибудовується на психології готовності саме офіцера-прикордонника лінійного підрозділу охорони державного кордону.

Список літератури

1. **Бодров, В.А.** Психология профессиональной пригодности : [Учеб. пособие для вузов.] / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
2. **Бандурка, А. М.** Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х. :ООО Фортуна-пресс, 1998. – 464 с.
3. **Дьяченко, М. К.** Психологические проблемы в готовности к деятельности / М. К. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск, 1976.
4. **Журавльов, В. В.** Морально-психологічне забезпечення несення служби прикордонними нарядами : автореф. дис. канд. псих. наук : 20.02.02 / Вадим Валентинович Журавльов; НАДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2001. – 12 с.
5. **Закон України** «Про Державну прикордонну службу України»: № 1777-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – С. 208.

Mul S. A., candidate of psychological sciences

THE DIFFERENTIAL CHARACTERISTICS OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE BORDERGUARD-OFFICER

Differential characteristics of the professional activity of the borderguard-officers through the analysis of the operational service activity of the border guard units have been defined in the article. The article focuses attention on the fact that successful task performance concerning the state border guarding depends on mental health, working capacity of the borderguard and his readiness to meet the demands of real time. The aspect of difference between law-enforcement and military components of the borderguard's professional activity has been specified, psychological training component has been focused on.

Key words: borderguard-officer, negative influence, psychological factors, differential characteristics, professional activity